

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך לט, תשמ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

להשלמת הנמצא במילונים* (המשך)

גן-ילדים (תרנ"ד)

"השחקן וההוללות, כל אלה תעלולי הילדים, אשר לפנים הביטו עליהם כעל 'מעשי-נערות' שאין להם שחר, החלו להכיר בהם בימינו אלה יסוד ההתלמדות-מעצמו, אשר יהיה אחרי כן לבסיס, שעליו ישענו כל יתר הלמודים אשר ירכוש לו הנער בימי חייו הבאים. [ובהערה נאמר:] יסוד שיטת Fröbel, פדגוג אשכנזי (1782–1852) מיסד 'גני-הילדים': בתי חנוך צבוריים לילדים קטנים, ששם יבלו רוב שעות היום 'במשחקים מסודרים' ומכוונים לפתח כשרונותיהם ולהכניסם ללמודים שונים, תחת השגחת מורות ומורים" (החנוך השכלי, המוסרי והגופני מאת הערבוערט ספענסער, תרגום שלם משפת אנגלית, בתוספת באורי-מלים ומושגים ... מאת יהודה ליב דאווידאוויטש, ורשה תרנ"ד/1894, עמ' 76)¹.

* מי שבידו עדות קודמת למובאת כאן, ייטיב לעשות אם יעמידנו עליה, ונביאנה משמו.

1. גן-הילדים העברי הראשון בארץ-ישראל נפתח בראשון לציון בשנת תרנ"ח.

הַלְאִים (תר"ף)

"קומוניזם! סדר קומוניסטי! מלתא זוטרותא [...] הן בהכרח ירדוף נסיון 'קומוניסטי' כזה את האויב, את הבורג'ואזיה, אבל ישאיר אותה, לא יבטל אותה; בהכרח ילאים דברים מדברים שונים, יעבירם מרשות לרשות, אבל את הקנין הפרטי לא יבטל" (י"ח ברנר, לפנים ולאחור. "האדמה" חוברת שבט תר"ף, עמ' 590).

הַלְאָמָה (תר"ף)

"הקורא צריך לדעת להבדיל בין נציונליזציה (הלאמה, שתוף כללי, בטול הקנין הפרטי במשק והעברתו לרשות החברה, המדינה) ובין סוציאליזציה, כלומר, הכנסת יסודות של שתוף ע"י החברה למשק פרטי, בכדי להעלותו למדרגה יותר גדולה של תוצרת" (הערת המערכת [י"ח ברנר] למאמרו של אוטו בויאר [Bauer], הדרך אל הסוציאליזם. "האדמה" חוברת שבט תר"ף, עמ' 562).

"ובמחנה צעירינו? – שם עוסקים עדיין (עבודה לדורות!) בהגדרת היחס [...] למלחמה, לשלום, לאימפריאליזם, לאינטרנציונל [...] להלאמת־הקרקע (של מי ועל ידי מי?)" (י"ח ברנר, ציונים. "האדמה" חוברת אייר תר"ף, עמ' 214).

כּוֹתֵב הַטּוֹרִים הָאֵלֶּה (תרי"ז)

"עתה יאמר נא בר לבב אשר ראה בעיניו (כאשר ראה כותב הטורים האלה), ואשר לא יחפוץ להתהפך ככרום² להלוך את כל רוח ורוח, אשר ראה עדה נוסעת לאחוז אחוזת ארץ מאחינו המתאשכנזים בפלך קורלאנד" ("המגיד" שנה א, גל' 37 מיום ו' באלול תרי"ז / 26 באוגוסט 1857, עמ' 146 במדור "חדשות רוסלאנד").

פְּנִסְיָה [ממסד הדת הנוצרית]³ (תרכ"ב)

"באביב ישובו הצידים לביתם. חלק אחד מן השלל והמלקוח ישא לו המלך, וחלק שני תקח לה הכנסיה (קירכע)⁴, ואת החלק השלישי יחצו הצידים ביניהם" (ש"י אברמוביץ [מנדלי מו"ס], ספר תולדות הטבע, בעלי חיים היונקים, לייפציג תרכ"ב / 1862, עמ' 144).

2. על פי בבלי ברכות ב ע"ב: "כיון שנצטרך אדם לבריות פניו משתנות ככרום שנאמר כרום זלית לבני אדם. מאי כרום [...] עוף אחד יש בכרכי הים וכרום שמו וכיון שחמה זורחת מתהפך לכמה גוונין". הוראת הצירוף בקטע שלנו: לשנות את דעתו ולשחות עם הזרם.

3. ראובן סיוון (לשוננו לעם לא [תש"ם], ה, עמ' 164–165) מביא עדות משנת תרנ"ז.

4. בגרמנית Kirche.

”אחרי כן ישחטו את הנלכדים האלה ויחלקו את הבשר חלק כחלק.
אמנם את העורות יתנו אל הכנסיה (קירכע) כי כן דבר הדת” (שם,
עמ’ 398)⁵.

(תרל”ה) ”לא כן אמנם בשאר המדינות, שהכנסיה הקאטולית
היתה שלטת. כל חכמת אנוש והתפתחות כחות הנפש הגבילה רק
בחוגי הדת [...] ובני המון העם נתנו להתחנך בידי הכנסיה ועושי
רצונה” (ש”י אברמוביץ [מנדלי מו”ס], מה אנו? נדפס ב”השחר”
שנה ו, תרל”ה, עמ’ 484).

”על ידי קרבת המשפחה, שיש לה לספרד עם ארץ הקדם בעלת
הדמיון, הצמיחה תמיד בכל הזמנים כגנה סכסוכים דתיים
ותעתועים ואך מידה נתנו לה להכנסיה הרומית כמעט כל הדברים
המיוחדים והמופלאים באמונתה ובהנהגתה” (שם, עמ’ 528).

פְּנִסְיָה [בית תפילה נוצרי] (תרכ”ב)

”ברכוב פיליפוס בן מלך לודוויג־הבריא [...] בשנת 1131 באחד
לחודש אקטאבער, רץ חזיר אחד ועבר בין רגלי סוסו, ויבהל הסוס
ויתגעש וייתצב רומה ויפול רוכבו אחור וימת ביום מחר. והנה
בעוד שני ימים נתן הדת לבלתי יתנו את החזירים ללכת בחוצות

5. ”ספר תולדות הסבע, בעלי חיים היונקים” הוא תרגום ספרו הגרמני של
Harald Othmar Lenz, *Gemeinnützige Naturgeschichte*, 2.
verbesserte Ausgabe, Band I: Säugethiere, Gotha 1842

העיר. אמנם הנשים באהל (נאננען)⁶ מכנסיה סט. אנטאינע התנגדו אל הדת ההיא באמרו כי יחולל כבוד קדושן אם ידחקו את חזיריו לגרוע כח זכותם בארץ" (ש"י אברמוביץ [מנדלי מו"ס], ספר תולדות הטבע, בעלי חיים היונקים, לייפציג תרכ"ב / 1862, עמ' 352).

מלא פחדים (תרס"ד)

"כשבאה הנשמה הטהורה הלזו [...] לעולם החשוך והמגושם הזה אז הנשמה הזאת היא מלאה פחדים תמיד בראותה כי מוטל עליה לרדת לעומק המדריגות התחתונות כדי להעלות משם הנשמות הנדחות ולתקנם" (ישראל ראפאפארט, ספר דברי דוד, הוסיאטין תרס"ד, עמ' 40).

נואשות [תה"פ] (תרס"ד)

"ראש חיל המשמר היה בפעם הזאת סגן-האופיצר אנדריי פרמינוב [...] הנודע בכל הבטליון השני בדיקנותו ובאכזריותו [...] פרמינוב, הלא ידוע לכל, – הסיחו ביניהם אנשי המשמר השלישי⁷

6. היינו, הנזירות. בגרמנית Nonne(n).

7. היינו, המשמרת השלישית. תן דעתך, שופמן אינו מבחין בין משמר ובין משמרת, כדרך לשוננו היום.

נואשות, בלכתם ממשמרותיהם, נדחפים ברוח אחרי ה'מנהל' ההולך בראש. – הוא בעצמו לא יישן ולאחרים לא יניח" (ג' שופמן, בין החומות. נדפס לראשונה ב"השלח" כרך יג, חוברת סיון תרס"ד, עמ' 492).

א"נ גנסין הרבה להשתמש בסיפוריו במלת נואשות כתואר- הפועל. למעל, בסיפורו "בטרם" שנדפס בהמשכים ב"רשפים" (עורכו דוד פרישמן) בשנת 1909: "הוא טפח נואשות בכפו ובשוקו" (חוב' טז עמ' 20); "התחילה יללת יאוש דקה ומטילה ארס נשאת במחשכי-הנפש וזו שאגה כבושות ונואשות" (חוב' יט-כ עמ' 20); "אוריאל קם והביט אל סביבו שוממות ונואשות" (חוב' לג עמ' 25); "וזבוב אחד שנלכד המה והמה נואשות" (חוב' מג-מד עמ' 49); "אותו זבוב שואג והומה נואשות" (שם עמ' 50).

פְּלִסְטִינִי [ציוני] (תרמ"ה)

"בעלי ברית ישוב ארץ ישראל מבינים היטב איש שפת רעהו, ורחוק למצוא אגודות שונות [...] שתהיה ביניהן הסכמה אחת ודברים אחדים, כמו בין המכונים "חובבי ציון" או "פאלעסטינים", והכל מודים, כי יסוד היסודות הוא עבודת האדמה לבני ישראל בארץ ישראל" (מ"ל לילינבלום, בקרת לכל שירי יהודה ליב גארדאן, פטרבורג תרמ"ה / 1884, עמ' 10).

פְּלִשְׁתִּינִי, פְּלִשְׁתִּינֹת [ציוני, ציונות]⁸ (תרנ"ו)

"גלגל הוא החוזר בעולם! אותן הדעות שֶׁחֹר חכמי אשכנז לפני איזו עשרות שנים וסמולנסקין נלחם נגדן בכל עוז, אותן הדעות אשר רבים מהלאומיים העברים ברוסיה היו מתנודדים לשמען מחכמי חו"ל, מובעות כעת שחור על גבי לבן במאסף לאומי⁹ ופלשתיני par excellence!" (יוסף קלוזנר, רוחות מנשבות, ורשה תרנ"ו / 1896, עמ' 83).

"מטרת המאמר [...] היא להראות את מהות 'פלשתינות' של הד"ר פינסקר, אשר מחברתו הקטנה "Autoémancipation" עשתה בזמנה רושם גדול וקלסית היא לחו"צ [לחובבי ציון] עד היום" (שם, עמ' 5).

(תרס"ז)¹⁰ "בתור איש הייתי 'טולסטואי' [...] ובתור עברי הייתי 'פלשתינאי'. לפלשתינאותי היתה צורה זו שנתנו לה סופרי 'המליץ'. מורה ההלכה של 'חבת ציון', או 'שיבת ציון' היה לי רמל"ל [ר' משה ליב לילינבלום], ואת תורתו שתיתי בפה מלא. ותורה זו ג"כ היתה פשוטה וברורה מאד: כל עברי מחויב לילך ולהתישב בא"י. העברים העשירים מחויבים לתן כסף לאחיהם העניים, שיתישבו גם הם על אדמת ישראל" (משה סמילנסקי, זכרונות מא"י. נדפס ב"העמר" שנה א, ירושלים תרס"ז, עמ' 1).

8. ראה לשוננו לעם ל (תשל"ט), ב, עמ' 54–56.

9. הכוונה ל"פרדס" שבעריכת י"ח רבניצקי, אודיסה, ספר ראשון (תרנ"ב), ספר שני (תרנ"ד).

10. תודתי לגב' ברכה פישלר על מובאה זו.

צִמְחָה תוֹעֵלָת (תרי"ז)

"ובקרב הימים ילכו תמיד אניות-עשן¹¹ באין מעצור מן עיר טילזוט¹² [...] עד ווארשויא, ומשם לטילזוט!¹² [...] מהדבר הזה תצמח תועלת גדולה למסחר וקנין ולכל איש מערי רוסלאנד הקרובות לטילזיט אשר יחפוץ ליסע לפאלען בדרך קצרה ובמעט הוצאות!" ("המגיד" שנה א, גל' 23 מיום כ"ו באייר תרי"ז / 20 במאי 1857, עמ' 89).

תְּפוצָה (תש"ו)

"תפוצת העתון גדלה בשיעור עצום, וקשה היה להשיג עתון בבית-ני-העתונים"¹³ (דב סדן [מתרגם], סמי גרונמן, זכרונות של יקה, כרך ראשון, תש"ו, עמ' 119).

תְּהוֹם הַנְּשִׁיָּה (תרל"ד)

"הן לא כל העם יהיו חוקרים ומבקרים אשר ישישו על כל דבר ישן אשר העלה מתהום הנשיה" (פרץ סמולנסקין, פתח דבר לשנה החמשית, "השחר" שנה ה, חוברת א, תשרי תרל"ד / ספטמבר 1873, עמ' 16).

11. היינו, אניות קיסור.

12. כך במקור במקום "טילזיט" (ראה בהמשך הקטע), והוא כנראה כתיב שמחמת ההגייה.

13. היינו, הקיסוסקים. "ביתן עיתונים" לא נתקבל בלשון.

(תר"ן) "ואני אחד העם, בבואי היום להזכיר נשכחות, בהעלותי מתהום הנשיה כתבים כאלו, שנבראו בין השמשות, בתקופת המעברה¹⁴, לתתם עתה שלא בזמנם לפני הקוראים" (אחד העם, כתבים בלים (מאמתחת מי שהיה סופר), פרק ו. מאמר זה, שלימים נכלל בסוף החלק הראשון של "על פרשת דרכים", נדפס תחילה בקובץ "פֶּוֹרֶת", אודסה תר"ן / 1890).

(תרנ"ד) "יהי רצון ויזכרו לפניך גם כל מנהגי חייהם של עמנו בימים ההם ולא יטבעו בתהום נשיה" (מנדלי מוכר ספרים, בימים ההם, פתיחתא פרק ד. נדפס לראשונה ב"פרדס" ספר שני, אודסה תרנ"ד / 1894, עמ' 183).

14. "המעברה" – כך גם במהדורה הראשונה של "על פרשת דרכים", אודסה תרנ"ה, עמ' 297. אבל במהדורת ברלין תרס"ב, עמ' 246, כתוב: שנבראו "בין השמשות", בתקופת המעבר.